

ПРИРОДА ТА ПОШИРЕНІСТЬ ГРОМАДСЬКОГО НЕВДОВОЛЕННЯ
КОРУПЦІЄЮ

ВСТУП

МЕТОДОЛОГІЯ

1. ПРОБЛЕМА КОРУПЦІЇ В ФОКУСІ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

- 1.1 Особливості сприйняття населенням гостроти проблеми корупції
- 1.2 Стереотипні виправдання функціональності корупції: за оцінками представників різних соціальних груп
- 1.3 Феномен подвійних стандартів у ставленні до корупції (невідповідність дій та оцінок).

2. ТИПИ ПОВЕДІНКИ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО КОРУПЦІЇ ВЛАСТИВІ РІЗНИМ СОЦІАЛЬНИМ СУБ'ЄКТАМ

- 2.1. Населення
- 2.2. Підприємці
- 2.3. Держслужбовці
- 2.4. Співробітники правоохоронних органів
- 2.5. Журналісти
- 2.6. Представники неурядових громадських організацій

3. АНТИКОРУПЦІЙНА ПРОТЕСТНА АКТИВНІСТЬ: СУБ'ЄКТИ, МОТИВИ, ФОРМИ

- 3.1. Поширені форми прояву антикорупційної активності
 - 3.1.1. Пасивні форми антикорупційної позиції
 - 3.1.2. Активні форми протесту
- 3.2. Чинники, що впливають на протестну активність
- 3.3. Мотивація участі в різних формах протидії корупції
- 3.4. Активна позиція протидії корупції: основні суб'єкти та їхній потенціал

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Досягнення реальних результатів у діяльності з протидії корупції є можливим лише за умов формування у суспільстві «критичної маси» чіткого та несуперечливого неприйняття корупції як на рівні сприйняття (оцінок), так і реальної поведінки. Чисельні дослідження, що проводились в Україні протягом останніх десяти років, не дають підстав для висновку про існування реального неприйняття корупції як доміанти масової свідомості. Натомість фіксується досить неоднозначний феномен «функціонального ставлення» до корупції та феномен «подвійних стандартів» (тобто корупція засуджується як суспільна проблема, однак допускається як спосіб вирішення певних особистих ситуацій). Така неоднозначність характерна для населення України загалом, і перш за все – для найбільш соціально активних його прошарків.

Під впливом революційних подій в Північній Африці та Близькому Сході в Україні активно обговорюється проблема «протестного потенціалу» українського суспільства. Дослідження громадської думки, проведені в березні 2011 року, показують, що погляди населення на можливість аналогічних подій в Україні є різко полярними. Згідно з опитуванням Соціологічної компанії «Рейтинг», 48 % респондентів категорично заперечують можливість таких подій, однак 40% переконані, що в Україні вони неминучі.

Реальність таких протестних настроїв підтверджується збільшенням кількості локальних та ситуативних («тематичних») «майданів». Хоча рівень громадської активності суттєво відрізняється від періоду «помаранчевої революції», він зростає досить швидкими темпами. В цьому контексті політики та експерти намагаються пояснити «соціальні детонатори» такого розвитку подій. Загалом можливість віднести до них проблему корупції сприймають досить стримано, оскільки залишається не зовсім зрозумілим те, наскільки глибоким та реальним є невдоволення корупцією та чи здатне воно мотивувати будь-які форми антикорупційної поведінки населення (від простої відмови від використання корупції до антикорупційних протестів). При цьому ми припускаємо, що протестні настрої населення самі по собі ще не є ознакою реального невдоволення корупцією.

Метою дослідження було визначення, по-перше, основних моделей ставлення до корупції в Україні, а також чинників що їх зумовлюють, і, по-друге, мотивів і потенціальних форм громадської антикорупційної активності.

Методологія емпіричних досліджень.

Інформаційну базу дослідження склали результати : а) опитування населення, б) опитування співробітників правоохоронних органів, г) глибинних інтерв'ю.

Опитування населення

В період з 1 червня по 1 липня 2010 року було проведено загальнонаціональне опитування населення України (об'єм вибіркової сукупності $n = 2027$ респондентів). Опитування проводилось методом "face-to-face" інтерв'ю. Інтерв'ю з респондентами-чоловіками та респондентами-жінками проводили інтерв'юери тієї ж статі, що і респонденти. Імовірність відмов від опитування або відмови від інтерв'ю до його завершення була мінімальною (менше 2% від загальної кількості проведених інтерв'ю).

Для відбору респондентів використовувалась квотна, багатоступенева вибірка що дозволило статистично відобразити населення України. В якості квот виступали: вік, стать, професійна приналежність респондентів, місце проживання.

На першому етапі було виділено міське (61%) та сільське (39%) населення, потім пропорційно були відібрані регіони та області пропорційно щодо населення у кожному обраному регіоні. Загалом було охоплено 15 областей, що репрезентували всі регіони України.

На другому етапі в кожному регіоні вибірку було поділено на чоловіків та жінок для забезпечення гендерно збалансованого відбору. Міста та села у кожному регіоні були обрані випадковим чином, але потім пропорційно відібрані щодо кожного регіону.

Третій етап – відбір респондентів за такими критеріями як вік, місце роботи. Використовувався метод квотного імовірнісного відбору самими інтерв'юерами, на етапі відбору респондентів. При відборі респондентів дотримувался принцип рівності шансів потрапляння у вибірку для всіх одиниць досліджуваної сукупності, і для будь-яких послідовностей таких одиниць.

Статистична похибка вибірки (з імовірністю 0,95 без врахування дизайн-ефекту складає 2,3 і за дизайн-ефекту 1,62) не перевищує 2,8% для показників близьких до 50%, 2,1% — для показників близьких до 25%, 1,3% — для показників близьких до 10%.) Можна сказати, що 95% вибірових середніх буде лежати в межах ± 2 стандартні помилки середнього генеральної сукупності.

Опитування правоохоронців

Всього було опитано 730 правоохоронців. Опитування було проведено в 5-ти регіонах України, в 23 областях, АР Крим та місті Києві.

При формуванні вибірки було визначено підрозділи (департаменти, управління, тощо), що належать до спеціалізованих антикорупційних підрозділів у відповідних правоохоронних органах.

Респонденти відбирались за квотним принципом з урахуванням посади, рівня структури де вони працюють (центральні, обласні, районні), місця роботи (МВС, СБУ, податкова міліція, державна митна служба, державна прикордонна служба, військова служба правопорядку в збройних силах, відділи/управління внутрішньої безпеки), стажу роботи в правоохоронних органах. Вибірка дослідження є репрезентативною щодо співробітників спеціалізованих підрозділів з протидії корупції.

Опитування проводилось методом анкетування.

Глибинні інтерв'ю.

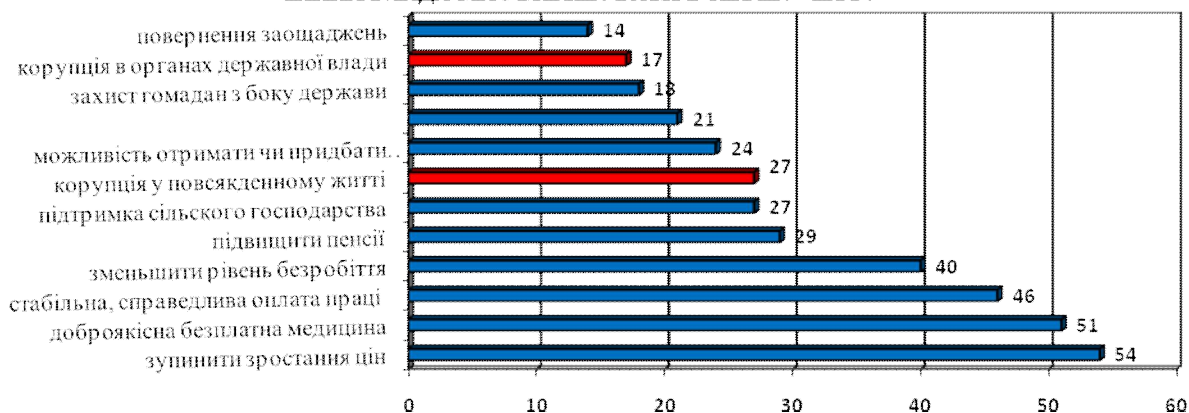
Глибинні інтерв'ю проводились після завершення узагальнень результатів кількісних досліджень (опитувань). Було проведено 40 інтерв'ю з респондентами, що представляли основні соціально-демографічні групи населення України. Крім того, на основі глибинних інтерв'ю визначалась можливість екстраполяції оцінок, отриманих під час загальноукраїнського опитування влітку 2010 року, на ситуацію початку 2011 року.

1. ПРОБЛЕМА КОРУПЦІЇ В ФОКУСІ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

1.1. ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ НАСЕЛЕННЯМ ГОСТРОТИ ПРОБЛЕМИ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

За даними різних досліджень, що проведені в Україні в період 2005-2011 років, від 59 до 89 відсотків опитаних включають корупцію до «набору найбільш гострих суспільних проблем». Водночас, ступінь суспільної стурбованості проблемою корупції завжди є нижчою порівняно з такими проблемами як високі ціни, низькі зарплати, безробіття, проблеми з медичним обслуговуванням, низька якість комунальних послуг тощо. Так, за даними нашого дослідження, збільшення рівня корупції у повсякденному житті (в школах, вузах, ЖЕКах, лікарнях та ін.) в рейтингу першочергових проблем займає сьому сходинку після проблем медичного забезпечення (51%), зростання цін (54%), низьких зарплат (46%) та пенсій (29%), безробіття (40%) та кризи сільського господарства (27%) (Мал. 1.1.1). Практично чверть опитаних в масиві населення вважають, що корупція в повсякденному житті є першочерговою проблемою яка має вирішуватися владою (27%) і приблизно стільки ж з них вважають відсутність корупції в повсякденному житті важливою умовою відчуття комфортності та впевненості у житті (26%).

1.1.1. НА ВАШУ ДУМКУ, ЯКІ ЗІ ЗГАДАНИХ НИЖЧЕ СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЧИННА ВЛАДА МАЄ ВИРІШУВАТИ В ПЕРШУ ЧЕРГУ

Більш детальний аналіз ставлення населення до корупції дозволив виявити чинники, які корелюють із оцінками гостроти проблеми корупції в масовій свідомості.

По-перше, бідність робить проблему корупцію другорядною. *«Простые люди настолько озабочены ухудшением экономического положения, что перестали обращать внимание на коррупцию. Просто не это сейчас для них главное»* (жінка, 48 років, домогосподарка). *«В других странах люди активные, они за что-то борются. Особенно сейчас, когда везде кризис. А у нас в условиях всеобщей нищеты люди молчат, они пассивные, каждый в своей норке и дрожит над своими»*

крохами и боится потерять, что имеет. И еще все запуганные, обманутые и разочарованные. Это произошло после Оранжевой революции, когда нас просто обманули. А тогда была очень сильная вера в политиков и большие надежды. Никто не хочет быть снова обманутым» (жінка, 32 роки, бухгалтер)

По-друге, показовим є те, що населення більше турбує корупція на повсякденному рівні ніж на рівні органів влади. Так, 27% опитаних вважають що чинна влада має в першу чергу знизити рівень корупції у повсякденному житті і лише 17% вважають, що треба знизити рівень корупції в органах державної влади (Мал.1.1.1). Дана тенденція спостерігається і під час оцінки умов, наявність яких у різних людей викликає відчуття комфортності та впевненості у майбутньому. Так, відсутність корупції в повсякденному житті є важливою умовою впевненості у житті для 26% опитаних, а відсутність корупції в органах державної влади лише для 19% (Мал. 1.1.2). Водночас, коли мова йде про заходи та форми протидії корупції, спостерігається інша тенденція: дистанціювання від проблеми та пошук «винних» у владних структурах різного рівня. Даний феномен вказує на певну характерну рису пострадянського населення перекидати відповідальність на владу, не змінюючи власну поведінку.

По-третє, існує чітка залежність рівня стурбованості проблемою корупції та загальних оцінок політичної та економічної ситуації в Україні. Показовими в цьому відношенні є результати моніторингових досліджень Центру Разумкова (2007-2010 рр.), які були сфокусовані на загальних тенденціях суспільних оцінок поточної ситуації в країні. Ключовим питанням в цих опитуваннях було питання про «правильність загального курсу розвитку України». Зростання питомої ваги тих, хто вважає, що курс розвитку країни є правильним, супроводжувалось певним зниженням рівня стурбованості поширеністю корупції. Відповідно, на цій підставі можна висловлювати припущення про потенційну залежність феномену стурбованості корупцією від ідеологічних стереотипів, які поширюються суб'єктами політичного життя. Наприклад, в дослідженні червня 2010 року було зафіксовано найбільш високий відсоток респондентів, що визнають курс розвитку країни правильним (43%), з одночасним досить суттєвим зниженням питомої ваги осіб, що відносять корупцію до найбільш важливих суспільних проблем. Такі оцінки вписуються в загальний ідейно-політичний контекст сучасної ситуації як прояв ідеологічного міфу «стабільності та порядку», що визнається здобутком нової влади. Хоча при цьому, немає відчутних доказів того, що реальний рівень корупції зменшився.

По-четверте, прогноз населення щодо успіхів в подоланні корупції в наступні три роки є чутливим індикатором оцінки діючої політичної влади. Так, за даними нашого опитування, влітку 2010 року настрої населення були скоріше оптимістичними ніж песимістичними: доля тих, хто вважав, що «корупція зменшиться в наступні три роки», складала практично третину опитаних (27%), порівняно з 16% респондентів, які схилилися до думки, що корупція збільшиться. Питома вага респондентів (37%) вважали, що рівень корупції не зміниться (Мал.1.1.3).

Подібні оптимістичні очікування були зафіксовані і в межах досліджень інших соціологічних груп. Так, за даними центру Разумкова, ще у квітні 2010 року соціальні оптимісти, які очікували змін загальної ситуації в країні на краще (38%), переважали над песимістами (12%), які очікували змін на гірше¹. Спираючись на дані Центру Разумкова, слід зазначити, що у 2011 році ситуація змінилася на протилежну. Якщо в 2010 році в тому, що події розвиваються в правильному руслі були переконані 43% опитаних, в 2011 році – лише 14% (64% опитаних вважали, що події розвиваються в неправильному напрямі). Чисельні показники доводять, що очікування переважно не виправдалися, що призвело у лютому 2011

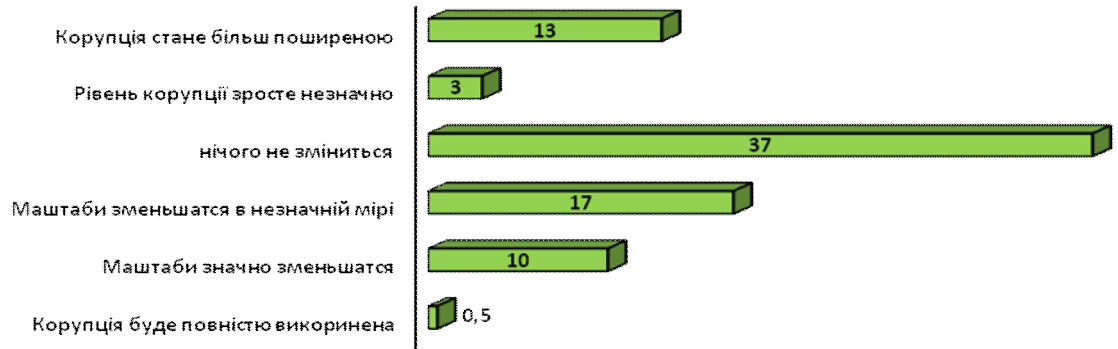
¹ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 1 по 5 квітня 2011 року. Було опитано 2009 респондента віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі.

Опитування здійснювалося у 132 населених пунктах (із них 79 міських та 53 сільських поселень). Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

Для порівняння були використані інші дослідження Центру Разумкова, проведені у 2002-2011 роках.

року до негативних оцінок змін ситуації майже у всіх сферах життя, за винятком міжнаціональних відносин і становища російськомовного населення. *«Жодного оптимізму на найближчий час щодо глобальної протидії не маю»* (чоловік, 40 років, підприємець).

1.1.3 Як зміниться ситуація з корупцією в Україні в наступні три роки: за оцінками населення

1.2. СТЕРЕОТИПНІ ВИПРАВДАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ КОРУПЦІЇ: ЗА ОЦІНКАМИ ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП

Аргументи, які пояснюють участь в корупційних практиках громадян зводяться до наступних стереотипних суджень, що поширені в масові свідомості:

1. «Корупція функціональна».

За даними опитування практично половина підприємців (49%) і третина населення (27%) на питання «Чому в нашій країні люди дають хабар чиновнику?» зазначили, що це спрощує процедурну тяганину. 15% підприємців і 13% громадян відповіли, що хабар забезпечує стовідсотковий позитивний результат (Мал.1.2.1).

Більше половини населення (55%) впевнені що, корупція спроможна відкрити «закриті» двері. Так, місце в «закритій для подальшого набору» групі дитячого садка, 30% респондентів впевнені отримати, якщо «дадуть гроші завідувачій», 25% респондентів - якщо знайдуть впливову людину, яка вплине на керівника дитсадку.

«...от коррупции в украинском обществе избавиться нельзя, по той причине, что хохлы достаточно инертны, чтобы ломать систему в целом, а индивидуальные попытки к кардинальным изменениям не приведут. Так что, похоже, это действительно функциональное явление. Причем, не самое худшее» (чоловік, 40 журналіст).

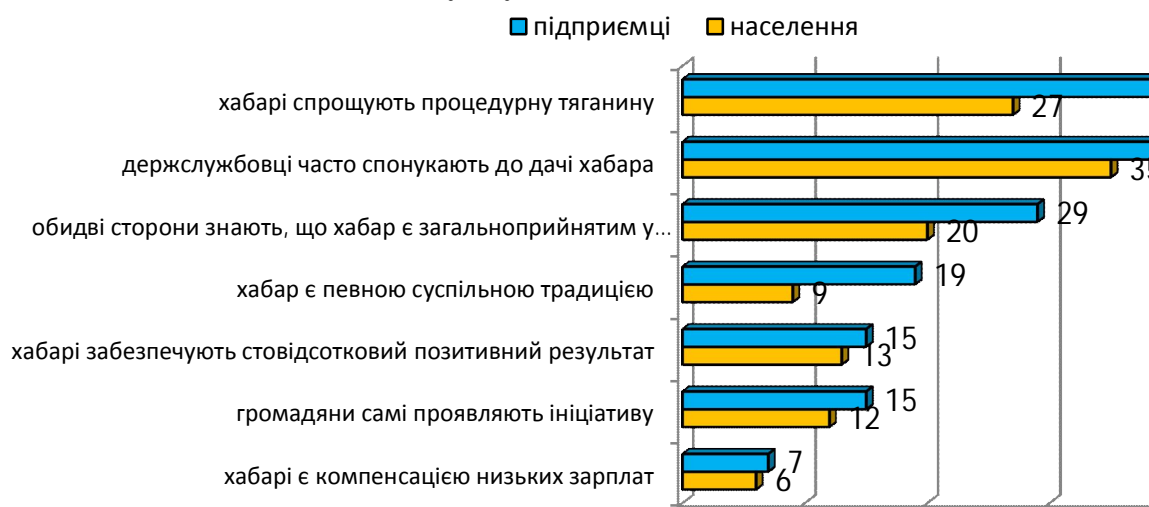
«Да, система коррупции устраивает все общество, на самом-то деле, потому что веками каждый ворует на своем рабочем месте».

И по-другому никто из нас никогда не жил, просто не умеет» (жінка, 29 років, підприємець).

«...коррупція функціональна, и пока она будет выполнять свои функции, она будет существовать» (чоловік, 35 років, підприємець).

«...сьогодні немає підстав не вважати корупцію явищем, що визначає прийняття рішень у бізнесі та при владі. Корупція у вигляді хабарів та так званих «відкатів» є своєрідною рентою, яку людина сплачує державі або представникам компетентних установ, від яких залежить вирішення її справи» (чоловік, 30 років, політолог).

1.2.1. Як Ви вважаєте, чому в нашій країні люди дають хабар чиновнику? (у % до кількості відповістих)

2. «Існують сфери, в яких корупція є тотальним явищем» (суди, прокуратура, автоінспекція, БТІ тощо). В громадській думці є чітка настанова, що «позитивні наслідки взаємодії із представниками зазначених сфер можливі лише на умовах корупційного обміну». Так, 71% респондентів вважають, що корупція «дуже поширена» в ДАІ, 58% - в судах і 49% - в органах прокуратури. При цьому важливо звернути увагу на той факт, що дані оцінки в зазначених та інших сферах не залежать від досвіду спілкування з відповідними органами і ґрунтуються в основному на сприйнятті. Корупційна репутація цих сфер спричинена, по-перше, низьким рівнем очікування справедливого ставлення з боку посадовців, який є наслідком нерівноцінного ставлення до громадян з боку держави. По-друге, стереотипне сприйняття певної сфери як корумпованої створює ефект ореолу, який поширюється навіть на ту діяльність даної сфери, в якій не існує можливості впроваджувати корупційні практики.

«...А теоретизировать можно до тех пор, пока тебе не понадобится пройти ТО в ГАИ, снять/поставить на учет машину, получить любой документ в БТИ и т.д. Без взяток ты этого просто не сделаешь... Я взятку давал и буду давать...» (чоловік, 35 років, підприємець).

3. «Справедливе ставлення з боку посадовців можливе лише за умов використання зв'язків або матеріальної винагороди». Низький рівень очікування справедливого ставлення з боку посадовця є важливою складовою громадської думки на території пострадянського простору. Так, за даними міжнародного дослідження 2004 року в чотирьох посткомуністичних країнах Європи – Україні, Болгарії, Словаччині, Чехії – від 76 до 90 відсотків громадян (в різних країнах) відповіли, що «скоріш за все» людина, яка хоче задовольнити свої законні потреби, все-таки муситиме використовувати «зв'язки». Від 62% до 91% відповіли, що скоріш за все буде потрібний маленький подарунок; від 44% до 81% - що найімовірніше знадобляться «гроші або дорогий подарунок»².

4. «Хабарі є компенсаціями низьких заробітних плат».

«..але є інший тип ситуацій, який я сприймаю як такі, що виправдовує корупцію - наприклад 20 гривень лікарям за візит(правда не завжди і не всім). я знаю, що вони недоотримують за свою роботу, тому вважаю навіть за потрібне їм не віддячити, а саме доплатити. це як податок» (чоловік, 56 років, сфера освіти).

«...посадові особи (лікарі, депутати, «даїшники», міліціонери і т.д.) повинні жити лише на одну зарплатню, і коли вони отримують будь-який інший дохід, окрім премії, надбавки і т.д., а тим паче отримують його з ціллю надати комусь послуги, користуючись своїм службовим становищем – це завжди злочин. Це з юридичної точки зору. Але є ще й моральний аспект і всі розуміють, що в нашій державі жити на одну зарплатню держслужбовцям не можливо. Тому з моральної точки зору я скрізь пальці дивлюся на «допомогу» «даїшнику», щоб той прискорив видачу документів на авто, лікарю, щоб той виписав ліки, що допоможуть. Адже розумію, що всі вони люди і їх дітям треба їсти. Інша справа, що у всьому має бути межа, і хабар у декілька мільйонів доларів за земельну ділянку, що належить державі, чи за звільнення злочинця – не виправдовується жодною мораллю» (жінка, 42 роки, освіта).

«Чиновника до взяття хабара стимулює його невелика, на його думку, офіційна зарплатня. Підприємця, який може лише мріяти про «європейську» швидкість вирішення його питання, почасти такий стан речей улаштовує, оскільки він породжує альтернативу тривалому хоча й офіційному – законному способу вирішення проблеми» (чоловік, 39 років, політолог).

5. «Боротьба із корупцією є марною і небезпечною справою. Корупцію не подолати».

«Никаких действий я не предпринимала, так как считаю все бесполезным. Это система, бороться с которой бессмысленно и себе дороже будет» (Жінка, 31 рік, директор фінансової компанії).

«Многие просто опустили руки и ничего не могут и не хотят изменить. Непонятно ведь с кем и против кого конкретно. Не знаешь

² Мілер Вільям, Гределанд Осе, Кошечкіна Тетяна. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд посткомуністичної Європи / Пер. з англ. – К.: «К.І.С.», 2004. – 328с. – С 57.

поддержат ли тебя? Или просто сдадут. И главное есть ощущение бесполезности такой борьбы» (чоловік, 32 роки, будівельна компанія).

«Я бы всегда открыто выступала против взяточничества, если бы ощущала поддержку окружающих, была уверена, что у нас в стране существует правосудие. А что толку воевать с ветряными мельницами» (жінка, 53 роки, інженер).

«мотивації протидіяти немає, тому що знаєш, що так роблять всі, і навіть якщо ти стукнеш, то це означає, що ти заплатиш ще двічі дорожче (тому що потенційний корупціонер відкупиться від своїх перевіряючих)» (чоловік, 35 років, підприємець).

6. Корупція це традиція, певний культурний феномен.

«Идем ли мы в школу, больницу или университет, везде от нас ждут или требуют определенного рода услуг. Можно ли вообще представить себе общество, где покупаются квалификационные испытания? Я имею ввиду написание дипломов, диссертаций за денежное вознаграждение. А если сюда добавит еще и теневую экономику, вряд ли существует хоть одна фирма, где часть зарплаты не выплачивается в конвертах. Раз это так, то это уже не коррупция. Это образ жизни, и наверное, должно по-другому называться. Мы же не называем, например, плату за невесту в восточных странах калым - коррупцией. Это уже традиция. Поэтому, мое глубокое убеждение, истоки коррупции надо искать не во власти, не в экономике, а в культуре» (чоловік, 45 років, сфера освіти).

7. Корупція – це взаємовигідний процес.

Подібна позиція є досить зручним аргументом в руках хабарника, оскільки таким чином, той виправдовує власні дії, називаючи їх допомогою людині, що отримує певні послуги. Таке виправдання є властивим дрібним чиновникам, що спрощують процедурну тяганину, вчителям чи викладачам ВНЗ, що позбавляють студентів необхідності гаяти час на підготовку тощо.

"Коррупция — процесс обоюдный. Не обязательно только власть делает бизнес на бизнесе. Бывает и наоборот: бизнес сам развращает власть, приучая к оказанию услуг под заказ, к избирательному применению закона. Вместо декларируемой равной конкуренции создаются условия, когда все равны, но некоторые равнее" (чоловік, 45 років, підприємець).

8. Корупцією не є добровільні внески чиновнику, корупція - це лише хабарі на вимогу.

«Корупцією не є випадки, коли я, наприклад, добровільно захотіла віддячити тому ж лікарю за надану мені допомогу, а не тоді, коли від мене практично «витягують ці гроші примусово» (жінка, 55 років, технічно обслуговуючий персонал).

В нашому суспільстві в більшості випадків корупція - це тільки певна вдячність чи надання необхідної допомоги, а не неправильна поведінка» (жінка, 67 років, пенсіонерка).

«...для багатьох громадян не є корупційними діями віддячити лікарю, вчителя тощо... Це ще з радянських часів практика, та й зараз

їхня платня сприяє подібним "подякам". Боротьба з корупцією чиновників та подібні подяки, як на мене, не кореспондуються у громадській думці. Чиновник, що вимагає хабар - зло, вчитель, який отримує "подяку" - лише малооплачувана стражденна людина... Ось така подвійна суспільна мораль» (жінка, 48 років державний службовець).

Висновок. Головні стереотипні судження, що виправдовують корупцію зводяться до ідеї взаємодопомоги учасників корупційних практик. Корупція є певною взаємовигідною поведінкою, що компенсує соціальну несправедливість, пов'язану із низькими заробітними платами держслужбовців, які в свою чергу намагаються спростити для громадян складні державні процедури. Саме тому під корупцією розглядаються лише випадки свавілля чиновників, які вимагають хабарі. Інші ж варіанти добровільних внесків чи подарунків не сприймаються як корупція в чистому вигляді.

З іншого боку корупція розглядається як невідворотне явище, що має сталі традиції, вікову систему державних інституцій, доступ до яких можливий лише шляхом «підмащування». Подолати корупцію не можливо, тому боротися із нею марна справа.

1.3. ФЕНОМЕН ПОДВІЙНИХ СТАНДАРТІВ У СТАВЛЕННІ ДО КОРУПЦІЇ (НЕВІДПОВІДНІСТЬ ДІЙ ТА ОЦІНОК)

Очевидним виявляється те, що у відношенні до корупції існують подвійні стандарти, які виявляються в різних формах:

- по-перше, невдоволеність поширеністю корупції не виключає високих оцінок її функціональності, що породжує невідповідність ціннісних орієнтирів і поведінки. Людина на словах критикує поведінку чиновників-корупціонерів, і водночас не відмовляється від хабара на власному місці роботи. В соціальній психології даний феномен має назву фундаментальної помилки атрибуції. Сутність цього феномену в тім, що в ситуації, коли істинні мотиви поведінки інших невідомі, люди схильні пояснювати їх особистісними якостями діяча (*«жадібна людина», «в політику йдуть лише за збагаченням»*), проте власні дії частіше сприймаються як наслідок обставин (*«зараз дуже малі зарплати, на що я повинен жити?»*, *«зараз всі беруть, це система»* тощо). Гарно ілюструє цей феномен цитата з транскрипту однієї з фокус-груп: *«...щодо населення, то спостерігається така двоїстість: добрим тоном вважається лаяти великих та малих чиновників за корупцію поза очі, і виправдовувати себе в ситуації корупційних дій»* (жінка, 40 років, лікар).

Так, за даними опитування: 41% підприємців і 35% населення відповіли, що, дають хабар, тому що їх спонукають держслужбовці, і при цьому практично половина підприємців (49%) і третина населення (27%) зазначили, що, даючи хабарі, спрощують для себе процедурну тяганину (Мал.1.2.1).

- по-друге, оцінка корупційної ситуації залежить від задоволеності хабародавця наслідками корупційної угоди. Іншими словами, ситуація чи поведінка держслужбовця отримує маркер корупційної якщо співвідношення ціна-якість не задовольняє одержувача послуги. В іншому випадку корупційне благо може взагалі не ідентифікується як хабар, а називатися подякою.

«...багатьма хабар сприймається не лише як вимушене зло, а, часто, як вдалі інвестиції, підстраховка, прийом, яким партнерів нав'язаною платою ставлять у ситуацію необхідності відплатити за "добро"» (чоловік, 40 років, журналіст).

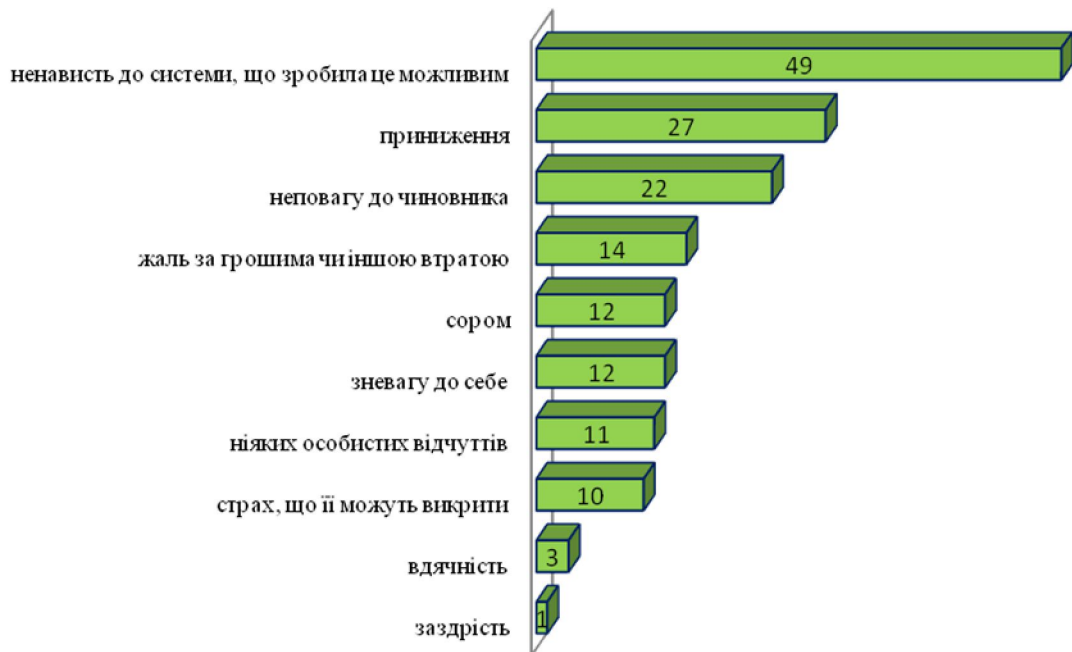
Далі ми вважаємо за доцільне навести дані, що більш детально ілюструють невідповідність ціннісного і поведінкового рівнів сприйняття корупції, тобто невідповідність дій і оцінок.

Ціннісний рівень: показники невдоволеності корупцією.

Показники сприйняття. Загальне критичне ставлення до корупції і корупціонерів проявляється як в показниках сприйняття, так і в показниках досвіду. Вище вже зазначалося, що чверть опитаних в масиві населення вважають корупцію в повсякденному житті першочерговою проблемою, яка має вирішуватися владою (27%), і приблизно стільки ж з них вважають відсутність корупції в повсякденному житті важливою умовою відчуття комфортності та впевненості у житті (26%) (Мал.1.1.1, 1.1.2)

Показники досвіду відображають значно більш категоричне ставлення населення до корупції ніж оцінки сприйняття гостроти проблеми корупції. Так, на питання: «Що, на Ваш погляд, відчуває людина, яка погодилась дати хабар за влаштування своєї дитини до дитячого садка (мається на увазі ситуація відсутності місць)» лише 3% опитаних громадян відповіли, що відчуватимуть вдячність і 11% взагалі нічого не відчуватимуть. Проте решта з тих, що надали відповіді, визнали свою реакцію на цей вимушений крок, як негативну: 49% будуть відчувати ненависть до системи, що зробила це можливим, 27% - приниження, 22% - неповагу до чиновника, 14% жалітимуть за грошима, 12% відчуватимуть зневагу до себе і стільки ж – сором (Мал.1.3.1).

1.3.1. Що, на Ваш погляд, відчуває людина, яка погодилась дати хабар за влаштування дитини до дитячого садка: у % до кількості відповіли в масиві населення

Поведінковий рівень: показники участі в корупційних практиках і ставлення до протидії корупції.

Сприйняття. Переважна більшість населення усвідомлює проблему терпимості до корупції з боку звичайних людей. Так, на думку 64% населення, головні причини того, чому в нашій країні люди дають хабар чиновнику, ніяк не зв'язані із діями держслужбовців, а є ініціативою хабародавця: спрощення процедури (27%), страхування позитивного результату справи (14%), традиція дякувати чиновнику (компенсація низьких зарплат) тощо. Звичку більшості населення використовувати корупцію в повсякденному житті вважають перешкодою антикорупційній боротьбі 74% населення, 73% держслужбовців, 42% співробітників правоохоронних органів, 51% - представників НУО.

«Коррупция в наших краях редко бывает вымогательством в чистом виде. Как правило, она добровольна и иницируется снизу. Поэтому противодействие ей должно быть, прежде всего коллективным: — отказ большинства участников группы платить; — строгое выполнение нормативных требований, не дающее контролерам права законно предъявить претензии.» (чоловік, 40 років, політик)

Показники досвіду. За останній рік в корупційних практиках за власними оцінками взяли участь 30% опитаних в масиві населення. Якщо не брати до уваги конкретний період, то корупційний досвід протягом життя мали 56% опитаних, 43% - не змогли згадати жодної корупційної ситуації за їхньою участю. (Мал.1.3.2).

1.3.2. Загальний досвід корупції: в масиві населення

Оцінки ставлення до протидії корупції.

- На думку 76% респондентів з масиву населення, «пасивне очікування змін, не втручання в ситуацію» є найбільш характерним типом поведінки у відношенні до корупції в Україні. 66% респондентів вважають, що для більшості населення властиво «невдоволення ситуацією, але водночас відчуття неспроможності її змінити».

«Простых людей даже не стоит учитывать. Что мы можем? Ничего. Лучше сидеть тихо и не высовываться» «В нашем обществе уже никто ни во что не верит и ничего не желает. Полная безысходность и разочарование во всем. Всем все равно. И бороться с коррупцией никто не будет...» (жінка, 46 років, менеджер). *«У моих коллег такие же настроения. Все дорожат работой. Хотя зарплаты небольшие и мы все знаем, что хозяева нашего бизнеса зарабатывают миллионы, а платят нам копейки. Все про себя и между собой выражают недовольство, но никто ничего делать не будет. Ценят то, что есть»* (чоловік, 22 роки, лікар -інтерн).

- У 61% населення, які потрапляли в ситуацію вимагання хабара з боку чиновників, ніколи не виникало бажання повідомити правоохоронні органи чи керівництво установи про дії хабарника.

«Я всегда даю тогда, когда это принято. Не могу рисковать, ведь от их расположения очень часто зависит мой комфорт в доме или даже здоровье. А менять что-либо нужно в комплексе. А это никто не собирается делать. И от моей позиции здесь ничего не зависит» (жінка, 48 років, домогосподарка).

2. ТИПИ ПОВЕДІНКИ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО КОРУПЦІЇ, ЩО ВЛАСТИВІ РІЗНИМ СОЦІАЛЬНИМ ГРУПАМ

Вочевидь, що *позиція по відношенню до корупції* є різною у представників різних соціальних груп. Під час дослідження ми намагалися дослідити її з двох боків: по-перше визначити, як соціальна група оцінює сама себе (самооцінка позиції по відношенню до корупції) і, по-друге, дослідити те, як сприймається позиція певної групи представниками інших соціальних груп.

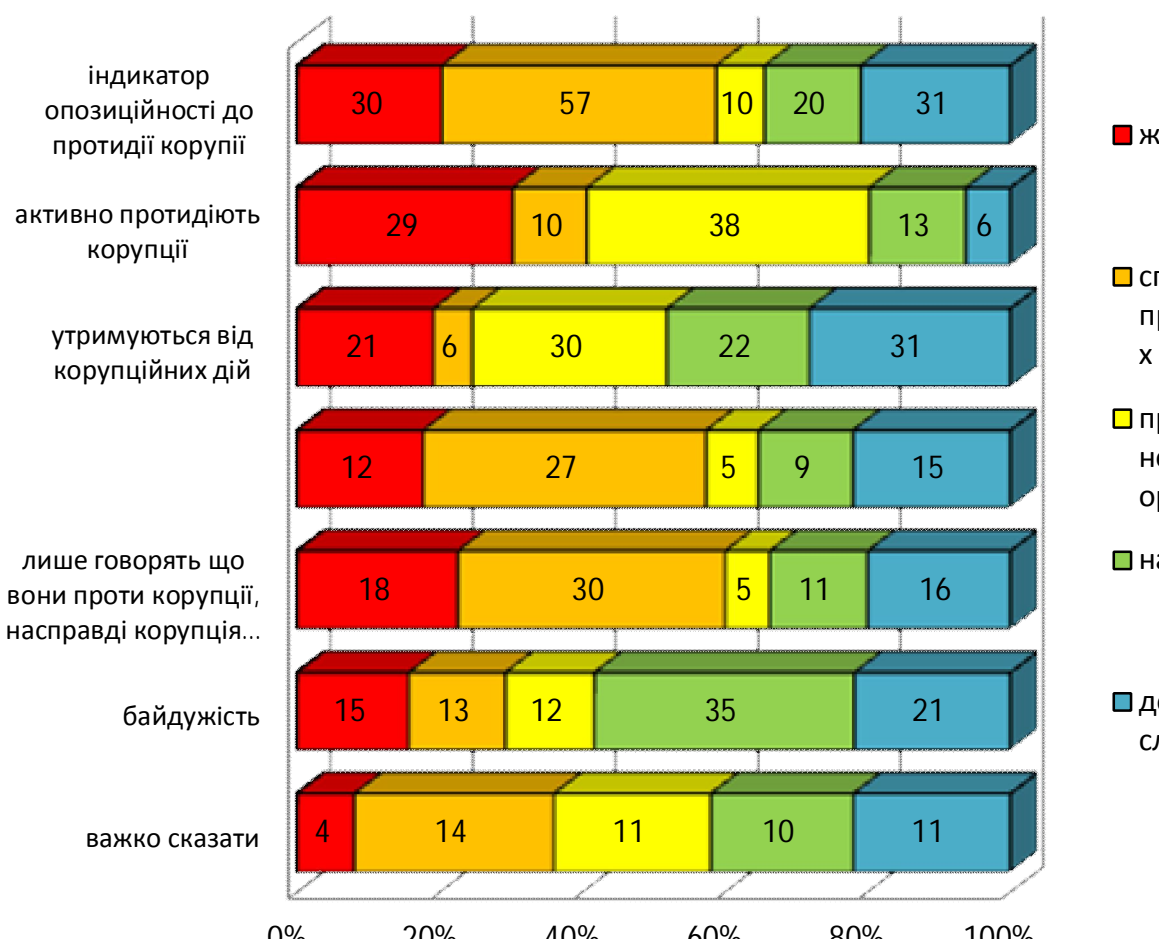
2.1. НАСЕЛЕННЯ

Самооцінка населенням власної позиції по відношенню до корупції схильється в бік байдужого пасивного ставлення (35%). Активною позицію населення вважають 13% опитаних громадян, 22% зазначили, що просто утримуються від участі в корупційних практиках.

Доля тих, хто вважає, що насправді населенню властиві «подвійні стандарти» («лише на словах проти корупції, фактично вона їм вигідна» та «зацікавлені в збереженні існуючого стану речей») є порівняно невеликою (9% і 11% відповідно) (Мал.2.1.1). Проте, якщо поєднати ці два схожих індикатори, то доля тих, хто зацікавлений в корупції буде дорівнювати 20%. Це співпадає з результатами інших досліджень, в яких частка респондентів, яким властиве функціональне ставлення до корупції складає теж 20%.³

³ Corruption risks in the criminal process and the judiciary[M.Buromensky, A.Serduk and oth.]: Inst.of Applied humanitarian Research, Comp. MAConsalting. - K. Moskalenko FOP. – 2009. – 220p.. P. 16-34.

2.1.1 Самооцінки ставлення до корупції за категоріями

Під час дослідження респонденти повинні були власноруч визначити, який тип поведінки по відношенню до корупції є найбільш поширеним в Україні. Так, отримані дані свідчать про те, що більшості населення властиве пасивне очікування змін (76%). Проте подібне очікування має не нейтральну окраску, а забарвлене невдоволенням ситуацією і відчуттям неспроможності щось змінити (66%). Лише третина населення вважають, що звичайним людям корупція вигідна.

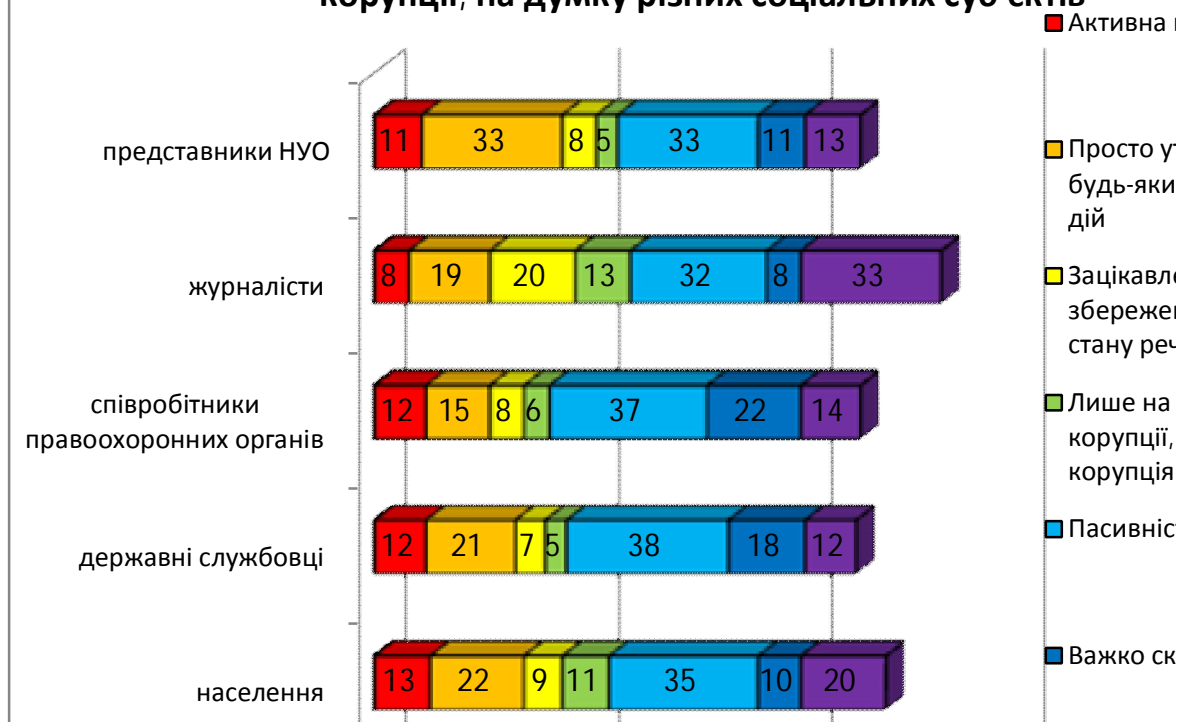
На думку 10% опитаних, українці мають активну позицію по відношенню до корупції. На думку 23% така позиція взагалі не характерна для України. Біля 60% респондентів вважають, що такі види громадського невдоволення як критика, публічний протест, відмова від корупційних практик, а також співробітництво з органами влади, офіційні скарги, характерні лише для деяких окремих груп. Значною (біля 10%) є частка й тих, хто взагалі не зміг оцінити активну поведінку населення (обрали варіант «важко відповісти») (Мал. 2.1.2).

Оцінки інших соціальних суб'єктів загалом зберігають тенденції, які були виявлені в самооцінці населенням своєї позиції по відношенню до

корупції, що свідчить про їх об'єктивність. Найбільше в антикорупційну активність звичайних людей вірять державні службовці, представники НУО і співробітники правоохоронних органів: їхні індикатори опозиційності протидії корупції є найнижчими (12%, 13% і 14% відповідно). Найменше населенню довіряють і журналісти: 20% опитаних журналістів вважають, що населенню притаманна «зацікавленість в збереженні існуючого стану речей» (Мал. 2.1.3).

2.1.3 Тип поведінки звичайних людей по відношенню до корупції, на думку різних соціальних суб'єктів

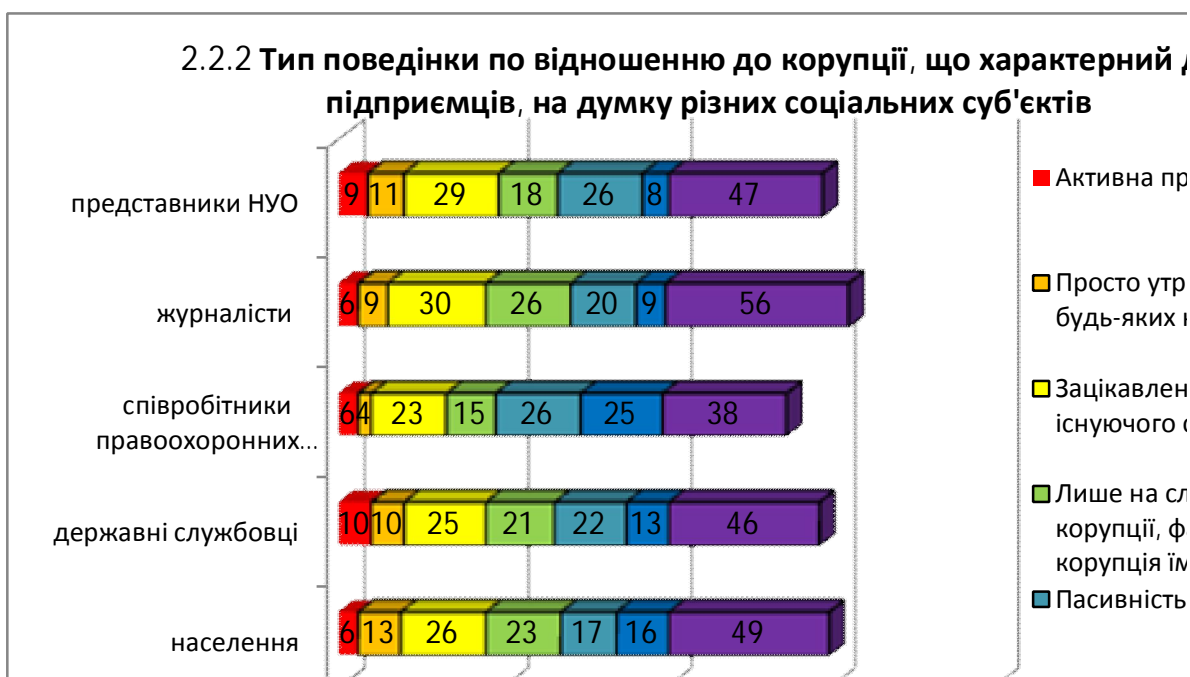
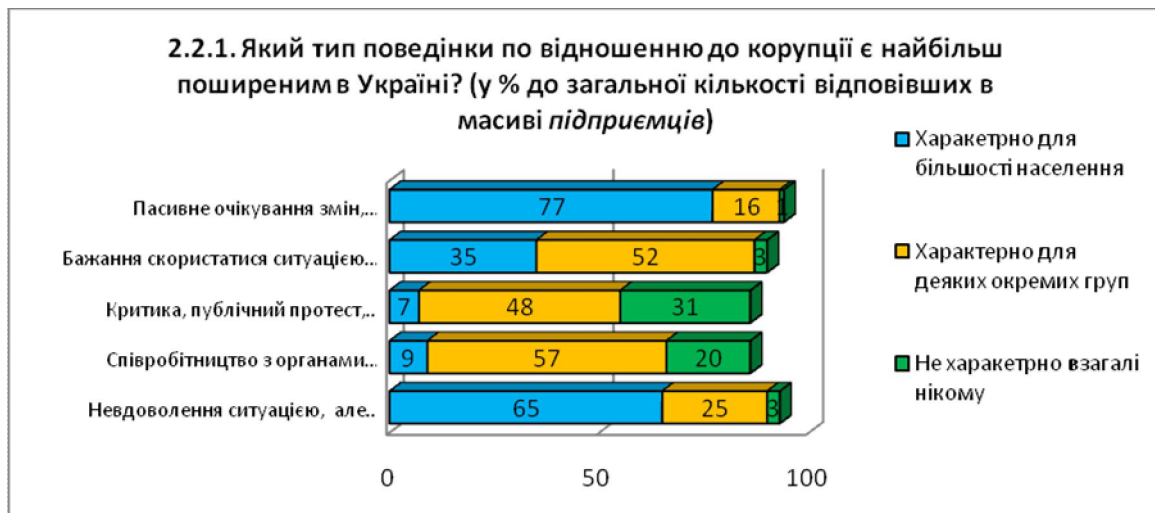
2.2. ПІДПРИЄМЦІ

За самооцінками підприємців, їхня позиція по відношенню до корупції загалом відображає тенденції, що властиві населенню в цілому. Так, переважна більшість підприємців вважають, що їм характерне пасивне очікування змін (77%) і невдоволення ситуацією, але водночас неспроможність на неї вплинути (65%). Біля 35% опитаних вважають, що більшості в Україні притаманне бажання скористатися ситуацією на свою користь. Значно більшою серед підприємців є доля тих, хто вважає, що активна протидія корупції взагалі нікому в Україні не характерна. Так, 31% респондентів зазначили, що критика, публічний протест, відмова від участі в корупційних практиках не поширені в Україні (порівняно із 23% в масиві населення). Щодо співробітництва з правоохоронними органами, частка тих, хто вважає, цей захід характерною поведінкою для деяких окремих груп повністю співпадає із масивом населення і складає біля 60% (Мал. 2.2.1).

За оцінками представників інших соціальних груп ставлення бізнесу до корупції відрізняється від зазначеного вище. Всі опитані нами групи з різним ступенем категоричності (індекс опозиційності протидії корупції від до 38% до 56%) зазначили, що підприємцям притаманні подвійні стандарти, тобто вони зацікавлені в збереженні існуючого стану речей і «лише на словах проти корупції, фактично вона їм вигідна».

Оцінки активної позиції підприємців є досить низькими: загалом від 6 до 9% опитаних за різними масивами вважають, що підприємці

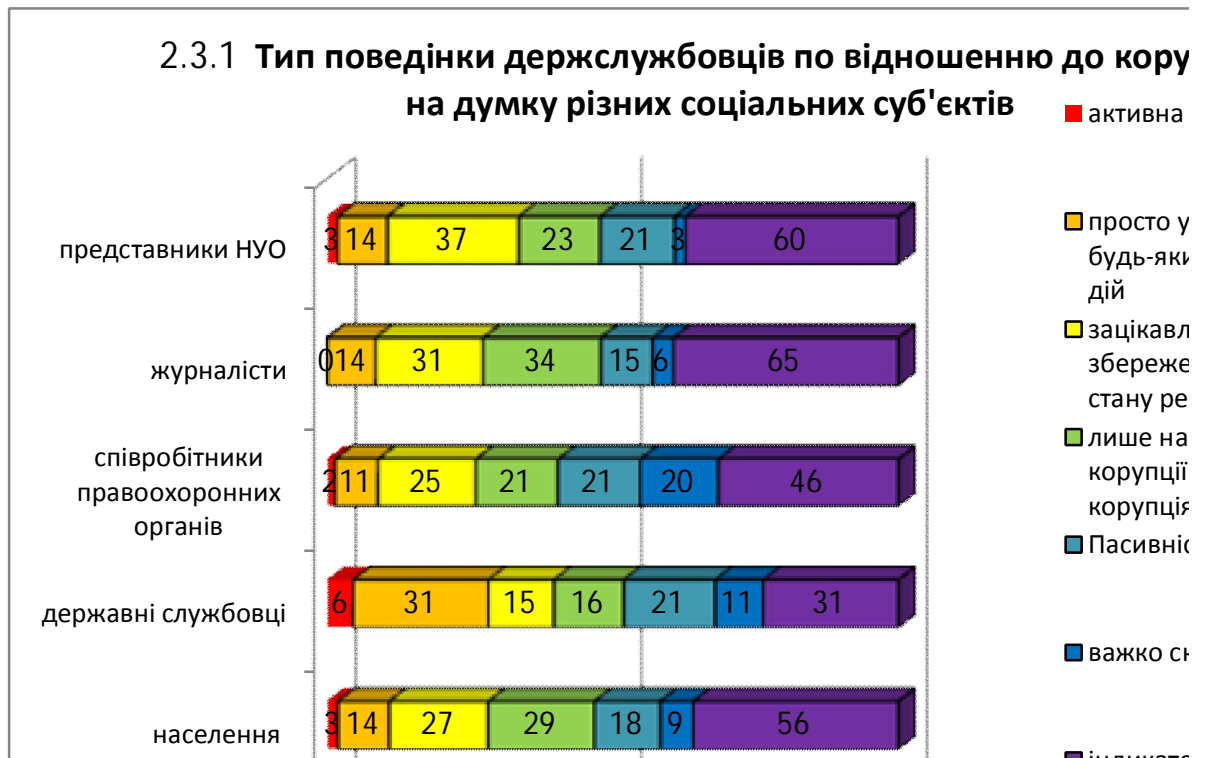
активно протистоять корупції. В те, що підприємці не дають хабарів впевнені 13% населення, 11% представників НУО, 9% журналістів та 10% держслужбовців і лише 4% співробітників правоохоронних органів.

2.3. ДЕРЖСЛУЖБОВЦІ.

Відповідно до самооцінок державних службовців, найбільш розповсюдженими типом поведінки для даної категорії по відношенню до корупції є не стільки активна протидія корупції, скільки навпаки – утримання від будь-яких дій (просто утримуються від будь-яких корупційних дій - 31%), а також пасивність, байдужість (21%) (Мал. 2.1.1). За оцінками представників різних соціальних груп, тип поведінки, який

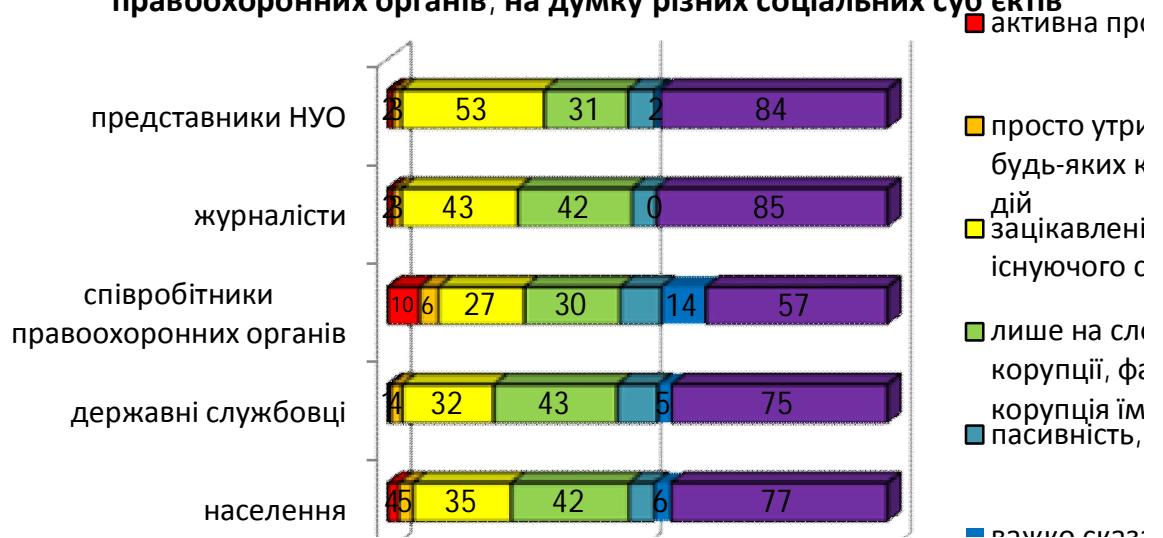
сприяє корупції, серед держслужбовців, майже вдвічі вищий у порівнянні з самооцінками державних службовців (Мал. 2.3.1). Так, відповідно до самооцінок державних службовців, їхній індикатор опозиційності до протидії корупції становить 31 одиницю, однак відповідно до оцінок представників інших соціальних груп, індикатор опозиційності сягає 60 одиниць за оцінками представників неурядових організацій, 65 одиниць за оцінками журналістів і 56% за оцінками населення.

2.4. СПІВРОБІТНИКИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.

Характеризуючи відношення до корупції співробітників правоохоронних органів виявилися суттєві розбіжності між самооцінками та оцінками представників інших соціальних груп. Так, за оцінками співробітників правоохоронних органів, не дивлячись на високі показники опору антикорупційній боротьбі (57%), активна позиція в певній мірі теж присутня (10% виявили активну позицію, 6% утримуються від корупційних дій). На думку решти соціальних суб'єктів, правоохоронці взагалі не виявляють активності, а частка тих, хто виступає за збереження існуючого стану речей є в середньому на 20% вищою ніж серед держслужбовців і складає від 77 до 85% (Мал. 2.4.1).

2.4.1 Тип ставлення до протидії корупції серед співробітників правоохоронних органів, на думку різних соціальних суб'єктів

2.5. ЖУРНАЛІСТИ

Журналісти досить об'єктивно оцінили тип свого ставлення до корупції. Загалом він співпадає з оцінками решти соціальних суб'єктів. Так, за всіма масивами даних, несуттєво але вищими за решту є оцінки, що визначають активний тип протидії корупції з боку журналістів. Найвищі оцінки журналісти отримали від представників НУО і держслужбовців (від 29 до 32%). Цікаво, що ці оцінки практично збігаються з індикатором опозиційності до протидії корупції, що вказує на усвідомлення респондентами наявності подвійних стандартів в українській журналістиці (Мал.2.5.1).

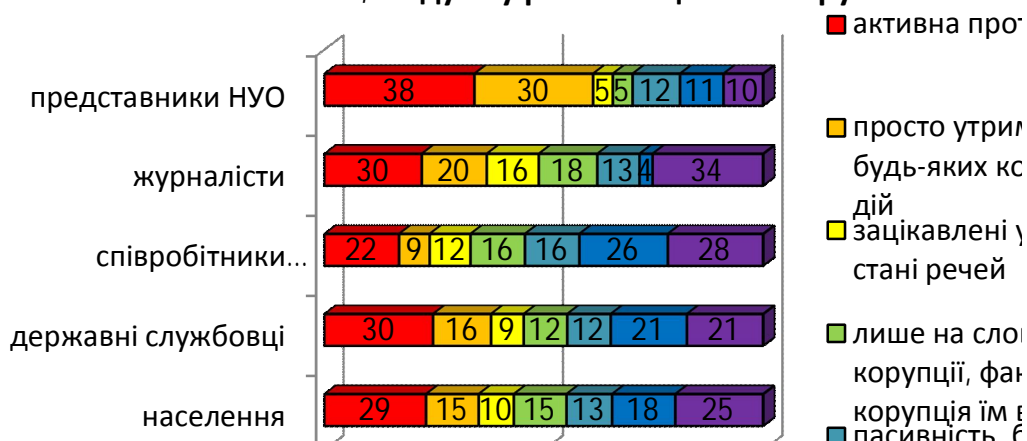
2.5.1 Тип ставлення до протидії корупції серед журналістів, за оцінки різних соціальних суб'єктів

2.6. ПРЕДСТАВНИКИ НУО

Представники НУО, високо оцінюючи власний антикорупційний потенціал (38%), не бачать в своїй діяльності опору антикорупційній боротьбі. Водночас решта соціальних суб'єктів, не вважають дії НУО настільки прозорими і тому, визнаючи активну позицію НУО по відношенню до протидії корупції, припускають в їхніх діях наявність подвійних стандартів. Так, як видно з малюнку 2.6.1, оцінки антикорупційної активності НУО практично збігаються з показниками антикорупційного опору.

2.6.1 Тип ставлення до протидії корупції серед представників НУО, на думку різних соціальних груп

3. АНТИКОРУПЦІЙНА ПРОТЕСТНА АКТИВНІСТЬ: СУБ'ЄКТИ, МОТИВИ, ФОРМИ

3.1. ФОРМИ ПРОЯВУ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ

Антикорупційна активність може мати різні форми: від уникнення корупційно небезпечних ситуацій до блокування руху на автошляхах. В межах дослідження ми поділили їх на пасивні і активні форми боротьби.

3.1.1 Пасивні форми антикорупційної позиції

1. Позиція уникати контактів, що передбачають корупційну взаємодію. Для даної позиції характерна мінімізація контактів з державними установами та установами, що вважаються маркованими як корупційні.

«Форми протидії корупції: майже виключно особиста неучасть. Заяви про корупції компетентним особам майже не практикуються. Чи можлива протидія корупційним практикам з боку населення? Можлива, проте в більшості випадків є занадто ресурсоємкою й загрозовою для безпосередніх життєвих інтересів тих, хто протидії. Звідси, лише абсолютна й несуттєва меншість населення активно протидії» (чоловік, 35 років, підприємець).

«...отримати кімнату в гуртожитку: коли не можеш цього зробити, то береш шампанське і коробку цукерок і йдеш до коменданта (але це дрібниця), більше в такі ситуації не попадав - просто якщо знав, що так питання вирішується - старався одразу навіть не входити в такі ситуації і обходити їх третьою дорогою. Є тільки один варіант - не давати, якщо не хочеш, вислизати, якщо є така можливість, але якщо ти маєш повторювані інтенсивні стосунки, то вже мені легше щось віддати і спокійно жити» (чоловік, 33 роки, підприємець).

«...основной способ противодействия представляет собой уклонение от столкновения с коррупцией. Для этого общение с госорганами сводится к минимуму (народная мудрость - "никогда не судись с милицией и врачами"). Когда все же приходится обращаться в госорганы, ведется поиск родственников или знакомых, работающих там. Т.е. еще до того, как обратиться к государству, ведется подготовка к тому, чтобы "занести"» (чоловік, 39 років, ЗМІ).

«Не вести ніякої діяльності де потрібен контакт з державними, комунальними та взагалі бюджетними органами: отримання довідок в державних, комунальних, медичних, освітніх та правоохоронних органах; оформлення прав на нерухомість» (жінка, 42 роки, домогосподарка).

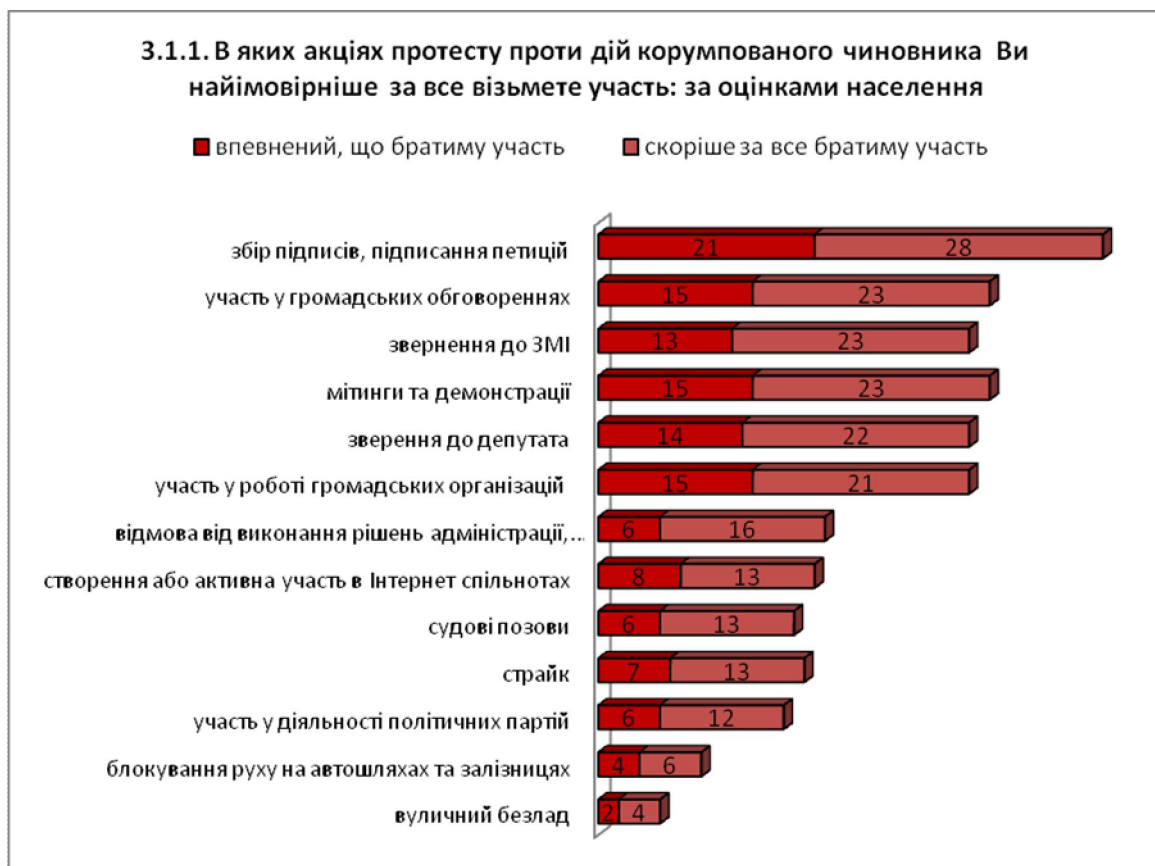
2. Методична відмова від хабара, принципова позиція отримати своє законним шляхом, навіть ціною власного часу. В масиві населення

частка респондентів, що мають принципову позицію «ніколи не давати хабар» складає 15%.

«В ситуаціях пасивного тиску ефективна тактика вичікування. Ходити стільки скільки потрібно для того, щоб отримати бажаний документ. Мотивація відмови у такому випадку визначається нагальністю потреби. Якщо не можеш ходити і чекати, вимушений шукати шляхи для досягнення бажаного (жінка, 27 років, сфера освіти).

3.1.2 Активні форми протесту

1. Дослідження показало, що найбільш вірогідною формою протесту проти дій корумпованого чиновника може стати збір підписів, підписання петицій. В даному заході з великою долею вірогідності готові взяти участь до 50% респондентів (Мал.3.1.1). Ці дані вступають в дисонанс з оцінками досвіду, які свідчать, що за останній рік в подібних заходах приймали участь не більше 6% респондентів. Важливо, що респонденти обрали захід, який не передбачає анонімності (підпис завжди ставиться особисто з фіксацією паспортних даних). Готовність прийняти участь в подібному заході свідчить про те, що антикорупційно спрямована протестна активність вважається безпечною і поважною громадською позицією.

Мал.3.1.2. Розподіл відповідей респондентів на питання "В яких заходах Ви брали участь протягом останніх 12 місяців":у % до кількості відповівших "так"

2. Участь в громадських обговореннях і звернення до ЗМІ як форму протесту підтримують до 38% опитаних (Мал.3.1.1). Водночас протягом 2010 року направляли листи або зверталися іншим способом в ЗМІ (в тому числі Інтернет мережі) лише 3% опитаного населення (Мал.3.1.2). Така різниця в намірах і діях є прикладом декларативної активності, що лише імітує ціннісну активну позицію проте не проявляється на поведінковому рівні.

«Коррупция так же любит тишину. Правоохранительные органы знают всех коррупционеров, но... Журналисты знают всех коррупционеров, но... Нарушить тишину можно называя имена» (чоловік, 45 років, підприємець)

«другие способы - жалобы в вышестоящие инстанции, обращения в общественные организации, в суд - редки и не системны. Наверное, все решает эффективность таких действий - предприниматель с инспектором налоговой будет спорить (с оформлением жалоб и т.п. писаниной) из-за, например 10000 грн., а из-за 3000 грн. вряд-ли - проще что-то подарить, в общем "порешать на месте"» (чоловік, 39 років, ЗМІ).

«Система противодействия находит поддержку у населения в случае публичной и регулярной кампании с поддержкой СМИ, общественности. Примером является кампания против инспекторов ГАИ, которых научились снимать на видео, правильно себя с ними вести, но и когда повысили штрафы и стало не сложно обжаловать их действия (все та же эффективность антикоррупционных действий повысилась)» (чоловік, 39 років, ЗМІ).

3. Антикорупційні акції протесту (мітинги та демонстрації) є досить рідким явищем, якщо аналізувати досвід участі респондентів в подібних акціях за останні 12 місяців. Так, за даними дослідження в страйках і заходах громадської непокори протягом 2010 року брали участь не більше 2% респондентів. Але готові взяти в них участь практично

третина (38%) населення. Практично вдвічі менша кількість населення (20%) готові брати участь в страйках.

4. Звернення до депутата підтримують 36% населення.

5. Участь в роботі громадських організацій як вид антикорупційного протесту готові обрати 36% опитаних (Мал.3.1.1), не дивлячись на те, що лише 10% респондентів мали подібний досвід, а для 69% громадян антикорупційна позиція НУО є взагалі невідомою (Мал.3.1.3). Даний ірраціональний вибір, на наш погляд, теж свідчить про декларативний характер антикорупційної спрямованості населення: «ми звернемось до НУО, хоча нічого про них не знаємо».

6. Створення або активну участь в Інтернет - спільнотах готові підтримати лише 21% опитаних. Проте сьогодні саме Інтернет - спільноти є головним мобілізуючим ресурсом останніх загальнодержавних акцій протесту, наприклад Дня гніву, який був підготовлений Facebook і призначений на 14 травня 2011 року. Наведемо приклад інформаційного Інтернет- повідомлення.

Напомним, гражданское движение Спільна справа намерено провести 14 мая общенациональный День Гнева. Объявлена всеукраинская мобилизация всех социально-активных граждан, несогласных с действиями власти.

В популярных соцсетях началась оперативная координация действий по подготовке и проведению всеукраинской акции протеста День Гнева, которая назначена на 14 мая 2011 года.

Созданы соответствующие страницы, через которые осуществляется информирование и мобилизация участников будущих протестов, сообщил лидер гражданского движения «Общее Дело» Александр Данилюк, который координирует подготовку акции.

«Мы ориентируемся на активную и информированную часть общества, для которой интернет является базовой площадкой для коммуникаций и получения информации. Возможность мгновенного распространения сообщений, присущая социальным медиа, стала главным аргументом в пользу координации нашего протеста именно через соцсети. Поэтому была создана официальная страница Дня Гнева в Facebook, а на днях начала функционировать страница ВКонтакте», - рассказал Данилюк.

По его словам, в разных сетях обнаружено уже десятки неофициальных аккаунтов на тему организации Дня Гнева и с соответствующим контентом.

«Очевидно, что есть среди них страницы, созданные нашими единомышленниками, которые искренне хотят помочь, но есть и такие, которые зарегистрированы лицами, которые известны нам как откровенные провокаторы. Поэтому извиняемся перед гражданами, которые пытаются нам честно содействовать, но учитывая риски просим всех доверять только информации из наших официальных страниц. Ссылки на них размещены на сайте «общего дела» spilnasprava.com», - отметил координатор движения.

Отметим, что похожие технологии распространения информации и подготовки митингов хорошо зарекомендовали себя во время подготовки «арабских революций» - в Египте, Тунисе и Ливии.

7. Судові позови як і повідомлення правоохоронні органи про факти корупції більшість населення не готові обрати як спосіб протесту. Так, до суду у випадку протидії корумпованому чиновнику звернеться не більше 19% респондентів, зокрема лише 6% впевнені в цьому стовідсотково. За даними опитування населення 2010 року, лише 5% громадян, які потрапили у ситуацію вимагання хабара, повідомили про це керівництво чи правоохоронні органи. «Гарячою телефонною лінією» з тих, хто мав привід і можливість, скористалися лише 19% респондентів (не дивлячись на попередження про анонімність такого звернення).

8. Участь в діяльності політичних партій, за даними дослідження готові підтримати лише 18% опитаних (серед них впевнені в цьому 6%, решта 12% - «скоріше за все»). Водночас останнім часом, досить часто добре сплановані акції видаються за протести населення, та мають явно виражений політизований компонент. За даними нашого дослідження 11% опитаних мали досвід співпраці з політичними партіями.

9. Повідомлення в правоохоронні органи чи керівництву про корупційні дії колег. В професійних колах держслужбовців добросовісне інформаторство не є розповсюдженою практикою: всього 24% держслужбовців знають про випадки повідомлення керівництва про корупційні дії своїх колег і 8% про повідомлення в правоохоронні органи. Всі опитані інформатори відносились до людей середнього віку, з вищою освітою і досвідом роботи в державних органах, достатнім рівнем прибутку.

10. Блокування рухів на автошляхах та залізницях за даними опитування готові підтримати з різним ступенем вірогідності 10% населення.

11. Вуличний безлад готові підтримати від 2 до 4 % респондентів, що вписується в припустиму статистичну помилку.

3.2. ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОТЕСТНУ АКТИВНІСТЬ

Громадське невдоволення є однією з ключових умов ефективності протидії корупції. Показовим є той факт, що населення в більшості випадків усвідомлює поширеність і небезпеку корупції, ідентифікує корупційні ситуації, однак активно проявляти свою позицію не налаштовано. Цьому існує декілька пояснень,

1) негативне ставлення до протестної активності у суспільстві взагалі

2) відсутність/або низька інформованість про дієві форми протесту

3) відсутність підтримки (громадськості, журналістів, НУО, опозиції).

4) низький рівень довіри до структур та органів, що повинні вести боротьбу з корупцією. Так, 58 % опитаних своє рішення приховати факт корупційної вимоги пояснює недовірою до відповідних органів.

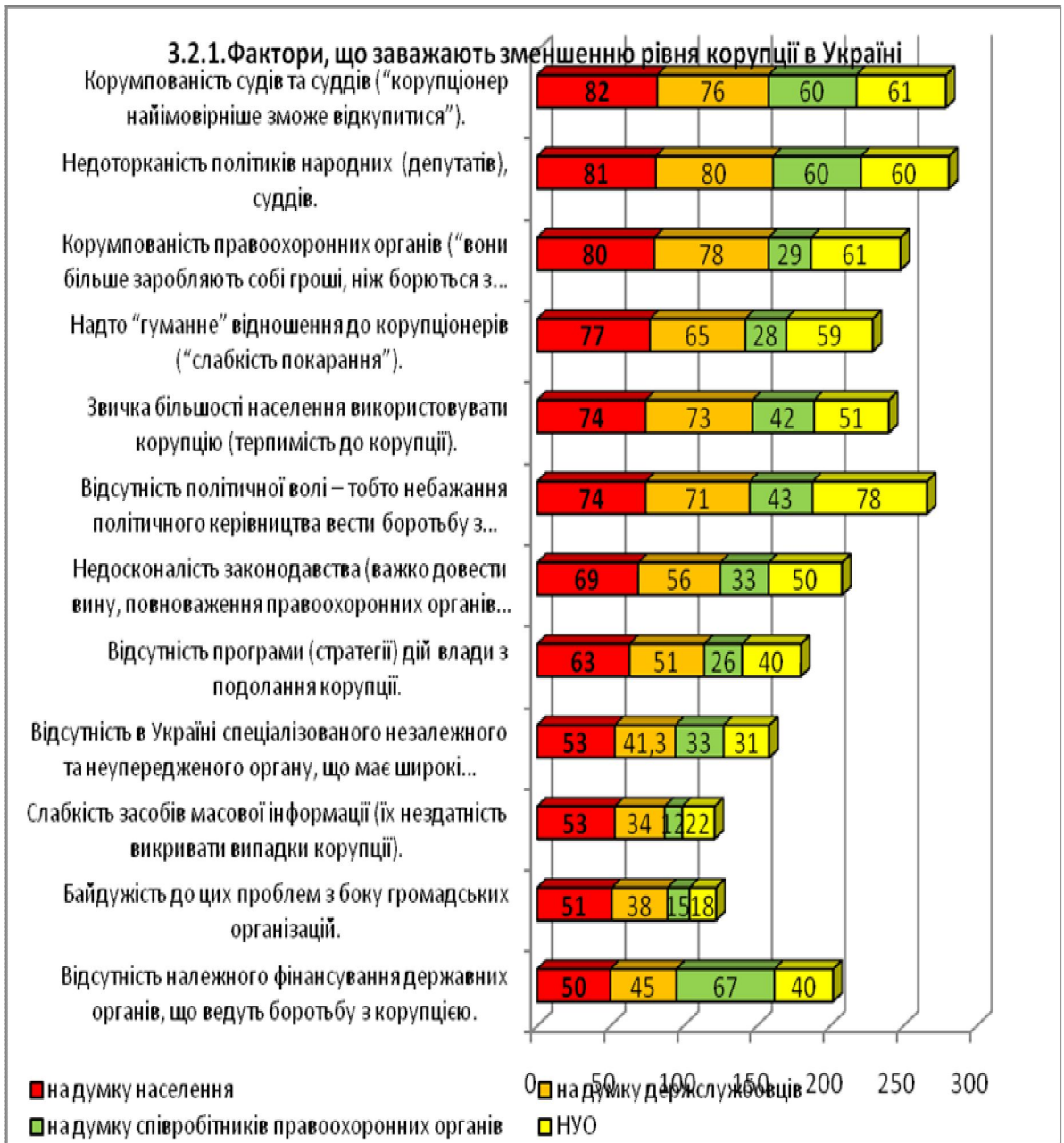
5) відсутність колективного осуду корупційних практик, наявність у суспільстві стереотипів, що схильні виправдовувати корупційні практики, функціональне відношення до корупції.

6) населення чітко усвідомлює, що його терпимість до корупції є одним з головних чинників зменшення антикорупційного потенціалу суспільства, тобто боротьба з корупцією стримується самими населенням.

7) відчуття марності протестної активності

8) відчуття небезпеки

Так, за даними нашого дослідження серед факторів, що заважають зменшенню корупції в Україні «звичка більшості населення використовувати корупцію (терпимість до корупції)» займає в розподілі відповідей населення п'яту позицію після корумпованості судів та суддів, недоторканості політиків, корумпованості правоохоронних органів, надто «гуманного» відношення до корупціонерів (Мал.3.2.1).

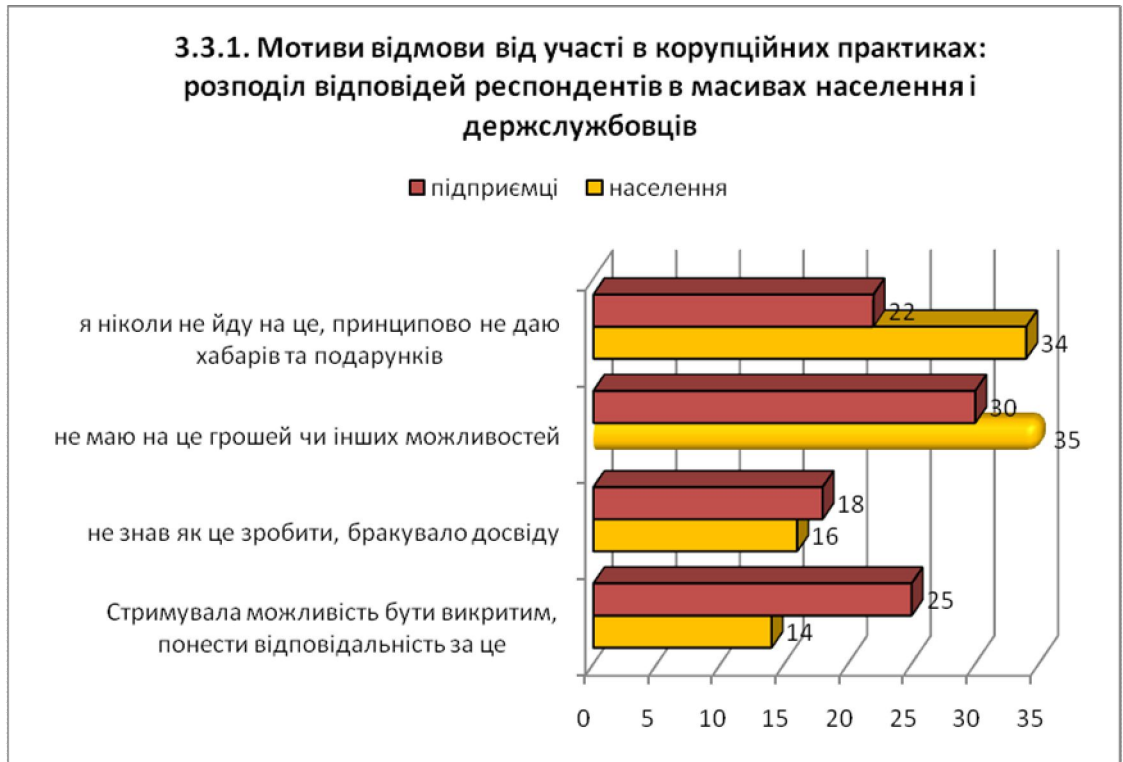
3.3. МОТИВАЦІЯ УЧАСТІ В РІЗНИХ ФОРМАХ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

1. Мотиви відмови від участі в корупційних практиках

За даними дослідження, серед тих, хто утримувався від участі в корупційних практиках, 34% опитаних зробили це, керуючись власною принциповою позицією. В масиві даних населення доля тих, хто має таку принципову позицію не давати хабарі та не використовувати інші корупційні практики становить 15%. *«Я нікогда нічого нікому не давал, даже когда требовали. Это моя позиция. Если бы так вели себя все, то и проблема была бы другой. Как пенсионер я только так могу влиять»*

на ситуацію. А виходить на митинги і прочеє це несерьезно і ни к чему хорошему не приведет» (чоловік, 33 роки, підприємець).

Серед найпоширеніших причин відмови від участі в корупційних практиках були названі наступні: відсутність можливостей (грошей, зв'язків) (36%), острах бути викритим, понести відповідальність за це (14%).

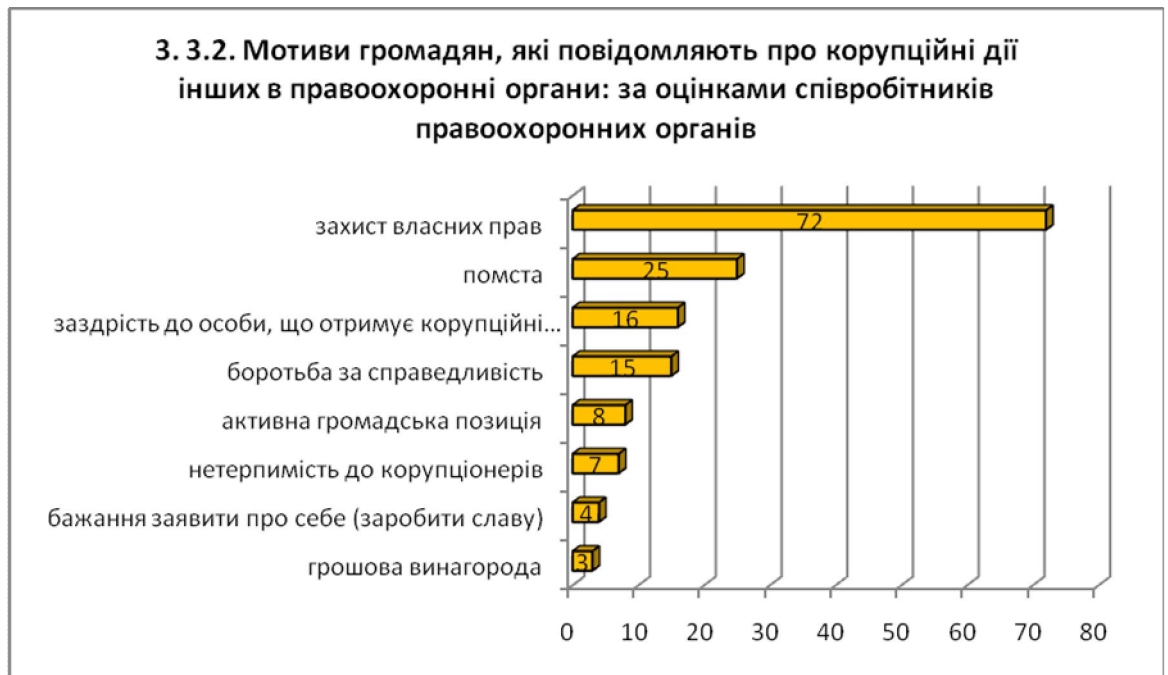

Не дивлячись на виявлене функціональне ставлення підприємців до корупції, вони, за даними дослідження, досить вибірково ставляться до участі в корупційних практиках. Так, 52% підприємців зазначили, що в їхній діяльності були випадки відмови від корупційного способу вирішення питання в ситуаціях, коли подарунок чи хабар мали б допомогти.

Мотивами такої відмови підприємців найчастіше були відсутність достатніх коштів для цього (30%), наявність можливості бути викритим (25%), відсутність досвіду, як це зробити (17%). Кількість підприємців, що відмовилися від корупційного способу вирішення питання у зв'язку із принциповою позицією складає 22% від загальної кількості тих, хто відмовився. В загальному масиві підприємців частка «принципових» складає – 11%.

2. Мотиви повідомлення правоохоронні органи про факти корупції

Основним мотивом громадян, що повідомляють правоохоронні органи про факти корупції, є, на думку правоохоронців, захист власних прав (72%). Інші мотиви є значно менш значущими. Так, малюнок 3.3.2. відображає їхній розподіл в порядку зменшення їхньої значущості: помста (25%), заздрість до особи, що отримує корупційні блага (16%), боротьба за справедливість (15%), активна громадська позиція (8%), нетерпимість до корупціонерів (7%) тощо.

3. Мотиви інформаторів, які повідомляли правоохоронні органи про корупційні дії своїх колег.

Серед мотивів інформаторів, які повідомляли правоохоронні органи про корупційні дії своїх колег були в основному особисті мотиви, такі як образа, помста. Також інформатори називали такі чинники, що змусили їх повідомляти про корупційні дії керівництва: зухвала поведінка керівника, створення несприятливої атмосфери в колективі. Частина інформаторів називали своїм мотивом захист моральних цінностей.

4. Мотиви участі в антикорупційних акціях протесту

Слід зазначити, що громадська активність, на думку населення, є наслідком реалізації скоріше індивідуальних, ніж суспільних потреб. Лише 14% респондентів вважають, що в основі громадської активності лежить бажання принести суспільну користь. Більшість респондентів вважають, що головними мотивами є бажання захистити власні інтереси і інтереси людей, що знаходяться в подібному стані (42%), бажання

задовольнити власні амбіції (11%), бажання реалізувати свої політичні і світоглядні уподобання (12%). Значною є кількість респондентів, що бачать за активними діями громадян корисливі мотиви: додатковий зарібок (17%), бажання вирішити власні проблеми, прикриваючись захистом громадських інтересів (16%) (Мал. 3.3.3).

3.3.3. Мотиви прояву громадської активності

3.4. АКТИВНА ПОЗИЦІЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ: ОСНОВНІ СУБ'ЄКТИ ТА ЇХ ПОТЕНЦІАЛ

Оскільки метою даного дослідження є в першу чергу аналіз протестної активності в Україні, основним предметом аналізу є група суб'єктів, що мають активну позицію щодо протидії корупції, які спроможні заявити про своє невдоволення, написати відкритого листа, організувавши чи прийнявши участь в акціях протесту та інше.

Протестна активність населення. На думку респондентів, частка тих, хто готовий виявити активну антикорупційну позицію складає 13% населення. Ці дані 2010 року є значно меншими за дані 2011 року, представленими нашими колегами які вимірюючи загальну протестну активність населення зафіксували її стрімке зростання. Так за їхніми даними частина громадян, яка готова особисто відстоювати власні права та інтереси шляхом участі в акціях протесту, дорівнює на травень 2011 року - 40%⁴ (при чому протестувати вийдуть люди різного віку).

Соціологічний портрет активістів протестних настроїв. Найбільша готовність до протесту, за даними вище зазначеного дослідження, сьогодні спостерігається серед людей з середнім рівнем доходів і вищим за середній, а також з високим рівнем освіти. Найвища готовність спостерігається на заході (51% опитаних), на півночі (45%) та в центрі (43%) України. На сході готові прийняти участь в акціях протесту 36% опитаних, на Донбасі - 33%, на півдні - 29%. Найбільш вибухонебезпечні настрої серед прибічників «Свободи» та «Батьківщини», а також «Громадської позиції» та «Фронту Змін». Серед виборців Партії регіонів активність низька за виключенням людей пенсійного віку. До протестів частіше готові чоловіки, ніж жінки. Серед різних конфесій найбільш готові до спротиву греко-католики й віруючі УПЦ (КП), менше - віруючі УПЦ (МП).

Соціальні питання виведуть на вулиці значно більше людей, ніж політичні чи ідеологічні. Мобілізувати громадян можуть зростання цін (38%), невиплата заробітної плати (32%), зростання комунальних тарифів (29%), масове скорочення робочих місць (26%), підвищення пенсійного віку (18%), введення платної медицини (14%), збільшення витрат на утримання чиновників (13%). Щодо політичних стимулів: 9% респондентів готові вийти у зв'язку із погрозою існування демократії, 8% - у зв'язку із порушенням політичних прав і свобод, стільки ж у випадку підвищення платні за навчання у ВНЗ, 7% - після втрати національних інтересів у стосунках з Росією. Зовсім мало учасників збере акція протесту

⁴ Исследование, проведенное социологической группой Рейтинг. Исследование проводилось 30 марта - 9 апреля 2011г. Опрошены 2000 респондентов в возрасте 18 лет и старше. Метод исследования - личное формализованное интервью согласно опроснику (face to face). Ошибка репрезентативности исследования (с вероятностью 0,95): для значений близких к 50% погрешность составляет не более 2,2%, для значений близких к 30% - не более 2%, для значений близких к 10% - не более 1,3 %, для значений близких к 5% - не более 1%.

проти відміни мораторію на продаж землі (6%) або проти політичних репресій по відношенню до опозиції⁵.

Підвищення цін більш за все може мобілізувати жителів центру; підвищення комунальних тарифів – тих, хто живе на півночі країни; підвищення пенсійного віку і відміна мораторію на продаж землі – південь; введення платної медицини – північ; згортання демократії, свободи слова, політичних прав і свобод громадян, а також підрич національних інтересів – захід. Донбас залишається найбільш стриманим до протестів регіоном – більше половини опитаних за будь-яких умов не вийдуть протестувати, а стимулами для тих, хто готовий підтримати акцію протесту, можуть стати лише соціальні питання (підвищення цін, комунальних тарифів, скорочення робочих місць та невивплата заробітних плат). Це ще раз підтверджує тезу про те, що бідність відносить проблему корупції і політичних свобод на другий план.

В межах нашого дослідження ми змогли визначити соціологічний портрет представників різних типів протестної активності (Мал. 3.4.1).

1. *Позиція невдоволення ситуацією та водночас відчуття неспроможності змінити ситуацію* характерна для 66% населення. Цю позицію розділяють переважно жінки 55% з вищою (43%) та середньою спеціальною освітою (33%), більшість з них мають сім'ю 64% та дітей віком до 18 років. Переважно це мешканці великих та середніх міст 52%, та сіл 27%. Проживають переважно на півдні (29%), та сході (31%), на заході та центрі по 18%. Вікова категорія від 18-25 – 17%, від 26-40 майже 28%, та населення віком від 41-60 – 32%.

2. *Позиція співробітництва з органами влади (офіційні скарги)* притаманна лише 6% населення. Серед представників цієї групи переважно чоловіки (58%). Серед них з вищою освітою 46%, мають сім'ю 67%, мають дітей віком до 18 років 36%. Як правило це мешканці міст (75%) переважно мешканці заходу (30%) та сходу (27%), півдня та центру (19%).

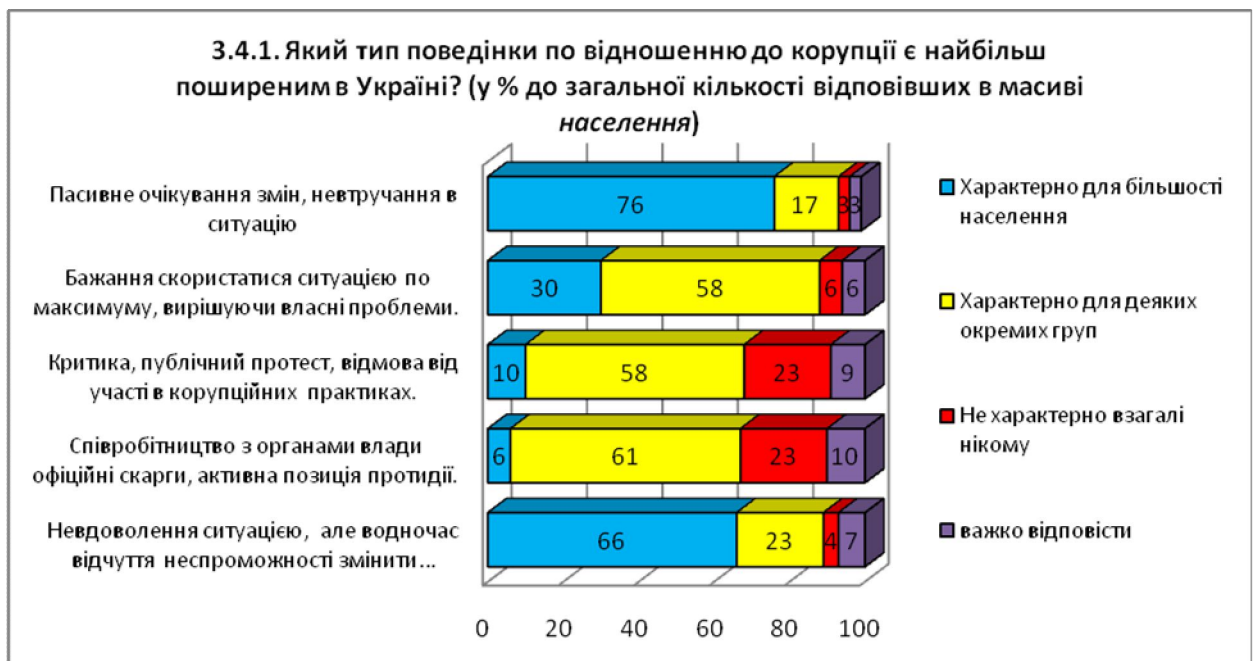
3. *Критика, публічний протест, відмова від участі в корупційних практиках* потенційно властива лише 10% населення. В більшому ступені ця форма протесту характерна для таких груп як пенсіонери (21%), домогосподарки (16%), безробітні (8%), студенти (17%). Вікова категорія 26-40 (28%) та населення віком від 41-60 (32%). Серед працюючих 17% спеціалісти у галузі освіти, науки, культури, охорони здоров'я, 9% - спеціалісти у галузі економіки, фінансів, права (на посадах, що вимагають вищої або середньої спеціальної освіти), 11% працівників торгівлі, сфери послуг (продавець, робітник, експедитор, вантажник, тощо).

4. Чим вищим є соціальний статус і відповідно рівень життя, тим функціональнішим виявляється ставлення людини до корупції. *Бажання скористатися ситуацією по максимуму, вирішуючи власні проблеми* властиве 30% населення. В цю групу потрапили переважно чоловіки. Подібна раціональна позиція властива людям з вищою освітою (46%), які

⁵ Там же

мають сім'ю 67% і дітей віком до 18 років (36%). Безробітних в цій категорії 29%. Серед працюючих представлені різні професійні групи: робітники в сфері промисловості, транспорту, зв'язку (18%), спеціалісти технічного профілю на посадах з вищою або (15%), спеціалісти в галузі економіки, фінансів, права (9%). Як правило більш раціональними є мешканці міст (75%) переважно мешканці Заходу (30%) та Сходу (27%), Півдня та Центру (19%).

Найімовірніші ініціатори протестного руху. Безвідносно до масиву даних, до активних учасників і можливих ініціаторів антикорупційної боротьби відносяться лише три суб'єкти. Загалом це ті особи, органи чи установи, по відношенню до яких показники вибору варіантів відповідей «активна протидія корупції» складають не менше 20%. За всіма масивами даних, в цю групу потрапили міжнародні організації (ООН, Рада Європи тощо), громадські активісти і журналісти. Водночас найбільший потенціал мають на сьогодні стрімко зростаючі Інтернет - спільноти, які мають значні інформаційні можливості для швидкого формування протестних настроїв. Проблемою залишається визначення суб'єкту, який очолить цей протест.

ВИСНОВКИ

В суспільній свідомості існує чітке уявлення про корупцію як гостру соціальну проблему, проте динаміка оцінок стурбованості корупцією має нелінійний характер. Пікові значення стурбованості корупцією фіксуються в періоди загострення політичних та соціально-економічних конфліктів. Однак, важко сказати, чим саме це може бути пояснене – реальними умовами життя чи тим, що ця обставина штучно актуалізується під час політичних дебатів ключових політичних сил.

Очевидним виявляється те, що у відношенні до корупції існують подвійні стандарти, які виявляються в різних формах: по-перше, невдоволеність поширеністю корупції не виключає високих оцінок її функціональності, що породжує невідповідність ціннісних орієнтирів і поведінки. По-друге, оцінка корупційної ситуації залежить від задоволеності хабародавця наслідками корупційної угоди.

На ціннісному рівні ставлення до корупції є негативним. Проте, оскільки сприйняття необхідності використовувати корупцію є важливим елементом масової свідомості в Україні, на поведінковому рівні це негативне ставлення до корупції не як не відображається. Поведінковий рівень представлений високою терпимістю до корупції, розвинутим досвідом і низьким рівнем протестної активності. Цей дисбаланс оцінок і поведінки є вираженням так званого «феномену подвійних стандартів».

Головні стереотипні судження, що виправдовують корупцію зводяться до ідеї взаємодопомоги учасників корупційних практик. Корупція є певною взаємовигідною поведінкою, що компенсує соціальну несправедливість, пов'язану із низькими заробітними платами держслужбовців, які в свою чергу намагаються спростити для громадян складні державні процедури. З іншого боку корупція розглядається як невідворотне явище. «Подолати корупцію не можливо, тому боротися із нею марна справа».

Ставлення до корупції є різним у представників різних соціальних груп. Найбільш прозорим є ставлення до корупції населення. Тип поведінки, найбільш поширений серед пересічних громадян - це пасивне очікування змін, яке забарвлене невдоволенням ситуацією і відчуттям неспроможності щось змінити. Лише третина населення вважають, що звичайним людям корупція вигідна. Активну позицію населення щодо протидії корупції низько оцінюють як самі громадяни, так і представники інших соціальних груп.

Більш професійно спрямованим соціальним групам, що потрапили до аналізу (держслужбовцям, співробітникам правоохоронних органів, журналістам, підприємцям і представникам НУО), в різному ступені характерні подвійні стандарти. Цю наявність подвійних стандартів у власній позиції добре усвідомлюють підприємці і держслужбовці. Співробітники правоохоронних органів, журналісти і представники НУО вважають свою позицію по відношенню до протидії корупції значно більш активною, ніж вона сприймається зовні.

Антикорупційна активність може мати пасивні та активні форми прояву. В ході дослідження було виявлено суттєве протиріччя між оцінками населення готовності взяти участь в певних формах активності та оцінками реального досвіду участі в цих заходах. Дисонанс в оцінках свідчить про те, що вибір респондентами форм протидії має ціннісне забарвлення, тобто демонструє бажану в суспільстві форму поведінки. І навпаки, форми, що не обрані в якості імовірних, є досить поширеними (наприклад, використання ресурсів Інтернет-спільнот, участь в діяльності політичних партій). Подібна тенденція може свідчити і про те, що низька підтримка таких форм як акції протесту, демонстрації та страйки є декларативною поведінкою, насправді протестна активність може проявитися стихійно за умов сильного стимулу чи добре організованої акції.

Основні мотиви громадської активності декларативно виглядають як бажання захистити власні інтереси та інтереси осіб, що знаходяться в подібному стані. Проте як свідчать відповіді на непрямі питання частіше відмова від участі в корупційній дії має об'єктивні причини: відсутність достатніх коштів чи зв'язків, небезпека, помста. Кількість респондентів, що відмовляються від корупції у зв'язку із власною принциповою позицією не перевищує 15% в масиві населення і 11% в масиві підприємців.

Протестна активність в Україні стрімко зростає. Найбільша готовність до протесту сьогодні спостерігається серед людей з середнім рівнем доходів і вищим за середній, а також з високим рівнем освіти. Соціальні питання виведуть на вулиці значно більше людей, ніж політичні чи ідеологічні. Найбільший мобілізаційний потенціал мають на сьогодні стрімко зростаючі Інтернет-спільноти, в яких є значні інформаційні можливості для швидкого формування протестних настроїв. Проте проблемою залишається визначення суб'єкту, який очолить цей протест. Скоріш за все це буде певна політична сила, яка побудує свою передвиборчу програму зокрема на боротьбі з корупцією. Подібний досвід Україна вже переживала у 2004 році. Відсутність ефекту від подібної масової акції лише знизила довіру до протестних форм. Виходячи з вищезазначених висновків, тема протидії корупції може стати одним з декларативних лозунгів соціально орієнтованого протестного руху. Проте само по собі бажання подолати корупцію не є на сьогодні сильним мотивом для громадського протесту.